

Kósa László

CSAPDÁBAN A REÁLPOLITIKA

Szabó Ferenc SJ: *A Vatikán keleti politikája közelről. Az Ostpolitik színe és visszája*. Jézus Társaság Magyarországi Rendtartomány – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. 353 oldal, 3600 Ft

A II. világháború után a kommunista ideológia – annak részeként az ateizmus – sok országban államalkotó eszmévé vált, és a vallásokat, egyházakat legveszélyesebb ellenségei közé sorolta. Ekként viszonyult hozzájuk. Üldözni kezdte őket, hosszabb-rövidebb távlatban eltűnésükkel számolt. A történelemben addig nem tapasztalt, új helyzet állt elő. A Vatikán diplomáciai kapcsolatai a szovjet blokk kelet-európai államaival megszakadtak. Az itt élő jelentékeny számú katolikust a római szentszék az első csaknem két évtizedben ellenállásra és kitartásra buzdította, ugyanakkor érdekükben szinte semmit sem tehetett. A II. vatikáni zsinat az egyház általános „nyitása”, dialógus-léggöze jegyében ezen a téren is változást kezdeményezett. A sajátos célokat és eszközöket alkalmazó keleti politika első vezéralakja, König bécsi bíboros érsek után kapta a német Ostpolitik elnevezést, ami rajta is maradt.

A jeles jezsuita szerzetes szerző teológiatörténeti, bölcséleti és művelődéstörténeti tanulmányokkal, esszékkel, publicisztikával, versekkel és fordításokkal szerzett nevet nemcsak a katolikus világban, hanem jóval annak határain túl is. A Vatikán keleti politikájáról írt kötet első pillantásra történészi munkát sejtet, de valójában nem az, pontosabban szaktudományi értelemben nem az. Ugyanis a kérdéskör meglehetősen nagy, jelentékeny hányadban föltáratlan levéltári anyagában Szabó Ferenc nem kutatott, hanem a vonatkozó ugyancsak terjedelmes szakirodalmat, sajtót, kiadott forrásokat, emlékiratokat tekintette át, elemezte, értelmezte és memoárelemekkel egészítette ki. Az utóbbiak aránya és súlya nincs akkora, hogy a könyvet visszaemlékezésnek lehetne értékelni, ami a szerzőnek nem is volt szándéka. Személye mégis ebben az értelemben fokozottan irányítja a műre a figyelmet, hiszen mint a Vatikáni Rádió magyar részlegének negyed századon át vezetője (1977–1992) közelről látta az Ostpolitik fejleményeit, sőt a magyar állam és a Vatikán közötti diplomáciai érintkezéseknek az utóbbi oldalon hivatalos tolmácsaként bennfentes tanúja lehetett számos eseménynek és tárgyalásnak. Ezeknek alighanem ő az egyik utolsó, köztünk élő résztvevője. Ám ha az érdeklődő azt remélné, hogy ezidáig a nyilvánosság számára hozzáférhetetlen, fontos részletekről olvashat, csalódnia kell. Ilyenekkel nem találkozhat a könyvben, az említett memoárelemek is inkább csak erősítik az eddigi ismereteket, semmint hogy lényegesen új mozzanatokat tartalmaznának. Szabó Ferencet papi, szerzetesi, tolmácsi titoktartás köti, ezt nyíltan vállalja is: ennyit mondhatott el. Így azonban a többször ismételt szerzői nyilatkozat – „úgy és azt írom le, ahogyan én láttam, ahogy most látom” – korrekcióra szorul, az „ahogy én elmondhatom” pontosabb lenne.

Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érsek már az ajánlásban pontosan megragadja a mű alap gondolatát: „Ez a könyv arról győz meg bennünket – nem vetve követ a tárgyalásos megoldásokra –, hogy a történelem a diplomáciai megoldás helyett az igazi kiállást, a mártíromságot igazolta” (12). A tömör megfogalmazás nyilvánvalóan nem általában, hanem konkrétan az Ostpolitik vonatkozásában mond véleményt a diplomáciáról. Ha az olvasóban egy pillanatra fölmerülne, hogy akár le is teheti a könyvet, mert ismeri lényegét, a világért se tegyen így! Még akkor sem, ha néhány lap után Szabó Ferenc az előszóban szinte ugyanezt megfogalmazza – egyelőre „ideiglenesnek” nevezve saját mérlegét. „A kommunista rendszer idején a »diplomácia egyháza« mellett létezett a »vértanúk egyháza«, amelyet egy idő után mintha feledtek volna az Ostpolitik egyházi képviselői. Erről a kettősségről nem feledkezhet meg a tárgyilagos történetírás. És fejet kell hajtunk a kommunizmus áldozatai, a hősiesség hitvallók és vértanúk emléke előtt, akik szenvedésükkel tettek tanúságot az Igazság, Krisztus mellett” (22). Utóbb szerzőnk többször ismétli véleményét, majd a mű konklúziójaként bővebben is előadja (290–296).

A részletek megismerését természetesen nem mellőzhetjük, a kortárs és tanú sokoldalúan élénk tárja azokat. A Vatikán speciális keleti politikájának kezdeteit és kifejtését Szabó világtörténelmi dimenzióban, az ateizmus elleni küzdelem és az ateizmussal való párbeszéd keretei között helyezi el. Az Ostpolitik mintegy három évtizede alatt azonban sokat változott a világ, a politikai feltételek, maga az Ostpolitik is. (Visszatérünk még rá, hogy legkevesbé – talán egyáltalán nem – a kommunista egyházpolitika céljai.) Kézenfekvő a történetet pápák szerint tagolni. Legkevesebb része volt benne XXIII. Jánosnak, de az ő idejére esett a döntés az indulásról. VI. Pál működése alatt a legnagyobb az aktivitás és legtöbb az esemény. II. János Pál a maga kezébe vette az amúgy addig legtöbb diplomáciai nehézséget okozó lengyel ügyeket, s ezzel jelentős változás történt, bár az Ostpolitik fő irányvonala megmaradtak. Szerzőnk nem bírálja a pápákat, de az Ostpolitikról kritikusan szólva közvetve mégis elmarasztalja őket, akik esetenkénti fenntartásaik és kételyeik ellenére a nevüket adták hozzá. A zsinat után a Vatikán keleti politikája hamar Casaroli érsek kezébe került, és ő nagy ambícióval meg energiával formálta és bonyolította, ezért szinte egy személyben méltán azonosították vele. Megítélése már a kortársak részéről, nem kevésbé az utókor szemében nemcsak változatos, hanem nagyon gyakran a leghatározottabban negatív. Szabó érzékelhetően nem kedveli alakját, és az eddig mondottakból következően működésének sem hódolója, ám visszafogott, nem enged teret érzelmeinek. Körültekintő tárgyilagossággal ír róla, természetesen idézi emlékiratait is. Inkább tetteivel, diplomáciai mozgásával, a kezdeményezéseivel és az „eredményeivel” mutatja be a figurát, mintsem jellemrajzzal elmarasztalná, vagy szembesítené a róla formált elítélő véleményekkel. Például az a kis fejezet, hogy Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal (ekkor immár volt) vezetője nyugdíjaztatása után kiutazik Rómába, és személy szerint búcsút vesz tőle, megköszönve az együttműködést, alighanem sötétebb ecsetvonás az arcképen, mint egy konkrét, kemény minősítés. Szabó Ferenc olykor mintha még elnéző is lenne Casarolival, de nemcsak nem szembesíti a vádakkal, védelmébe sem veszi, pedig a mindmáig igen súlyos vádak mind személyére, mind a Vatikánra nézve is kínosak lehetnek. Hogy mi számít az Ostpolitikkal kapcsos-

latban „kényesnek” Szabó Ferenc számára, nehéz pontosan számba venni. Nem egyszer előkerül a könyvben, hogy a lengyel katolikus egyházat és a Szolidaritás szakszervezeti mozgalmat anyagiakkal támogatta a lengyel pápa. A Marcincus milánói érsek által vezetett vatikáni pénzügyekkel botránnyba keveredő magánbankok, a máig föl nem derített londoni Calvi-gyilkosság, a rebesgetett maffia- és szabadkőműves-kapcsolatok ugyan-csak többször szóba kerülnek a műben. Különös, hogy a pápaellenes merénylet viszont nem, holott annak következményeként valószínűleg összefüggésben állt az Ostpolitik-kal. János Pál pápa nemcsak a lengyel ügyek saját kézbe vételével, hanem más irányú feladatokkal megbízva is csökkentette Casaroli befolyását az Ostpolitikra. Szabó Ferenc megjegyzi, hogy a titkos pénzügyi akciók ténylegesen is szembemenve bonyolódtak a Casaroli által képviselt korábbi keleti politikával.

Amit az Ostpolitik lengyel vonatkozásairól olvashatunk, kontrasztul is szolgál. A szovjet blokkban legkevésbé a lengyel katolikus egyházba tudtak behatolni a kommunisták, míg a magyar gyakorlatilag kiszolgáltatottá vált számukra. Casaroli Ostpolitikja – már II. János Pál megválasztása előtt is – épp az ottani püspöki karnak köszönhetően legkevésbé Lengyelországban érvényesült, míg nálunk éppen fordítva alakult a helyzet.

A honi olvasót érthetően elsősorban a magyar vonatkozások érdeklik. Ebből a szempontból az 1964-i részleges megállapodás kulcsesemény. Amint a vatikáni oldalon fő célként jelent meg a hierarchia kiegészítése, és megegyeztek az első, kétoldalúan jóváhagyott püspökök személyében, az Ostpolitik a reálpolitikai illúzió csapdájába került. Zsarolhatóvá vált a Vatikán, amit az 1971-es újabb megállapodás még teljesebbé tett. A keresztény–marxista „párbeszéd”, a békepapok ügyének „rendezése”, majd a „helsinki folyamat” jegyében kommunista államférfiaknak, köztük Kádárnak a szocialista rendszert legitimáló fogadása a Vatikánban ezekből adódó logikus következmények voltak: „az Ostpolitik kompromisszumaiból főleg az egyházüldöző fél húzott hasznot, az Egyháznak az alkuért nagy árat kellett fizetnie: az üldözött keresztények szenvedése és vére volt az ára” – olvashatjuk Szabó Ferenc vélekedését (196). Talán a blokk egyik országában sem szerzett ilyen pozíciókat a kommunista egyházpolitika. Ma már tudjuk, hogy a kinevezett egyházi vezetők nagyobb hányadát beszervezték titkos ügynököknek, a Pápai Magyar Intézetben pedig valóságos kémközpont épült ki. (Az ügynökkérdést egyébként szerzőnk alig érinti.) Tárgyalások alkalmával a magyar oldalon az állam szempontjából megbízható, vele különösebb fenntartások nélkül kollaborálni hajlandó püspökök mellett nemcsak az Állami Egyházügyi Hivatal, hanem velük összeforrvá, akár azonos személyként a kémelhárítás emberei ültek. Nem kell nagy képzelet annak elgondolásához, hogy a szálak végsősoron a szovjet állambiztonsághoz vezettek.

A könyv egyik főszereplője Mindszenty József, szerzőnk bőven ír róla. Idézi véleményét az Ostpolitikról, az egyezményekről, a magyarországi kommunista rendszerről. Ő az, akinek mártíriumát a történelem igazolta, így halála után személyes példája és kultusza révén ismételtelen jelen van a mű lapjain. Szabó éles vitákat is vállalt érte, például a másoktól is bíralt Mindszenty-kutató, Somorjai Ádám bencés szerzetessel, aki – mint ezúttal is kiderül – nem rokonszenvezik az egykori hercegprímás boldoggá avatásának ügyével. A Mindszenty-kérdés további történészek és egyházi vezetők véleményének idé-

zésével és ütköztetésével más-más nézőpontból is elének kerül, jöllehet a szerző többször kijelenti, hogy életének nem minden mozzanatával foglalkozik. Mi például szívesen olvastunk volna többet az esztergomi érseki szék még Mindszenty életében üressé nyilvánításáról, akár Szabó Ferenc erről alkotott véleményéről is.

A többé vagy kevésbé részletezett különféle diplomáciai tárgyalások kapcsán szerzőnkkel együtt magunk is kérdezzük: vajon a vatikáni fél részéről milyen oka lehetett a melléfogásoknak, a magyar katolicizmus rövid- vagy hosszútávú érdekei föl nem ismerésének, az indokolatlan engedékenységek és más hasonlóknak, amelyek a mérleget a kommunista egyházpolitika oldalára billentették? Leggyakrabban a pontos ismeretek hiánya (tudatlanság, tájékozatlanság, téves elképzelések) merül föl. Igencsak elgondolkodtató, miért nem jutottak hozzá elegendő információhoz a Vatikán illetékesei, vagy ha igen, miért nem találtak hitelt náluk, s csak azután következhetnének fölhasználásuk tárgyalási megfontolásai. Szabó Ferenc többször említi a hiszékenységet (naivitást, sőt utópisztikus elképzeléseket), hoz is példát. Nem hízelgő, ha be kell vallani, hogy a vatikáni tárgyalófelet becsapták. De az sem, ha állítja, hogy nem csapták be, mert tudatában volt, mi történik. Ehhez nagyon közel áll a hátrányokkal számoló, belső meggyőződésből fakadó cselekvés. Bármily súlyos, szintén fölvethető – a kérdéskör radikális értelmezői föl is vetik – a katolicizmussal ellenséges érdekek vatikáni behatolása. A lehetséges okok még szaporíthatók, a kérdésre eddig nincs kizárólagos válasz.

Mint eddig is érzékelhettük, a szerző tartja magát az időrendhez, de nem szigorúan. Témája megengedi, sőt ösztönzi, hogy egy-egy történet, esemény, személy kapcsán előre- vagy visszatekintő kitérőket és intermezzókat iktasson be. Ezek bizonyos fokig nehezebbé teszik olvasást, ugyanakkor az érdeklődő örülhet, mennyire sokfelé ágazva gyarapodnak ismeretei. A könyv nem zárul le az 1989/90. évi politikai változásokkal, amelyek az Ostpolitikot okafogyottá tették. Azzal, hogy a továbbiakban nincs szüksége a Vatikánnak speciális keleti politikára, a nyomai és következményei még nem tűnnek el. Nem nyugszik meg, sőt újfent föllángol róla a vita, újabb értékelések és bírálatok születnek. Szerzőnk számol, ha kell, vitatkozik velük. Ebből az időszakból sem hiányoznak a memoárelemek. Közülük mindenképpen említésre méltók II. János Pál találkozásai a magyarokkal.

„Az Ostpolitik az elmúlt félszázadban viták és ellenmondások kereszttüzében állt. Számos könyv, tanulmány, konferencia foglalkozott vele, vitatta és értékelte, de a szélsőséges vélemények között nemigen találták meg a középutat” – összegez Szabó Ferenc (227). Ez a kívánatos megoldás azonban most sem teljesült, de szerzőnk nem is jelölte célnak. A titkok frontján sincs áttörés, azonban vitathatatlan jelentősége van egy közvetlen tanú – bár korlátozott – megnyilatkozásának. A szerző mindvégig kiegyensúlyozottan és tárgyilagosan tárja föl a történeteket, igyekszik a tényleges katolikus sikereket fölmutatni, erkölcsi tartása sosem rendül meg. Miért is rendülne? Ezt csakis azért jegyezzük meg, mert az Ostpolitik kulcsszereplőiről akár egyik, akár másik oldalon ugyanez nem mondható el. Szabó Ferenc ott sem vitatja el a jószándékot, ahol éppenséggel egy kis jószándék kell a pozitív indíték megtalálásához. E sorok írója bevallja, hogy némelykor elcsodálkozott Szabó jóhiszeműségén, ugyanígy azon, hogy szerzőként nem veszíti el

türelmét, pedig az általa bemutatott események okán egyszer-egyszer nyilvánvaló galád-sággal szembesülve megeshetne vele. Ellenben ezeken a pontokon is keresi a keleti politikából fakadó, akár az ellentmondásokkal szemben keletkező jó kompromisszumokat, a katolikusoknak kedvező fejleményeket. Nem használ nagy szavakat, általában mellőzi a patetikus stílust, nem ítélkezik, így tér vissza újra és újra kritikus véleményéhez. Az Ostpolitik szerzőnk által készített végső mérlege azonban – mint fent idéztük és ismétljük – határozottan negatív.

A történetírás hajlamos rá, hogy a Kádár-rendszer – szerintünk vitathatóan „puha” diktatúrájának nevezett – utolsó harmadának-negyedének kommunista egyházpolitikáját az engedmények jegyében mutassa be. Szabó könyvéből az ellenkezője derül ki. Másik fontos figyelmeztetés: noha nem direkt állítással, de kizárja, hogy a kommunista rendszerrel kollaboráló papi vezetők mint az egyházak meg- és átmentőiként, netán áldozatokként tűnjenek föl. Erre ugyanis esetenként hajlamosak az egyházak múltjára, nem csak a katolikuséra visszatekintők. Nemesyszer milyen megtévesztő lehetett például a Lékai prímás által hangoztatott „kis lépések” jelszava! Személyes tapasztalatként került a könyvbe, hogy Lékai képes lett volna egy, a pápa által sajátkezűleg aláírt levelet a hazai egyházpolitika „ízlése szerint” átalakítva közölni a sajtóban, ha szerzőnk ezt idejében nem akadályozza meg.

A kommunista állammal kötött egyezségek mindvégig meghatározták a kapcsolatokat a Vatikán és a magyar hívek hátrányára. Az Állami Egyházügyi Hivatal az államszocializmus legállandóbb intézménye volt és maradt, ami nemcsak tartósan azonos ideológiai alapozásában, hanem személyi állományában is kifejeződött (Miklós Imre több évtizeden át az elnöke volt). 1989-ig semmi lényeges változás nem történt a hazai egyházpolitikában. Ellenben ezután csupán egy év alatt az addigi engedmények sokszorosa valósult meg, ha érdemes egyáltalán a két korszak lehetőségeit így összevetni (252).

Való igaz, hogy az Ostpolitik eddig titokban maradt részleteinek akár csak egy kisebb hányada föltárásával a kötet jóval nagyobb figyelmet keltene, helyét a szakirodalomban a témakör magasabb kategóriájában lehetne kijelölni. Méltánytalan volna azonban Szabó Ferenctől olyasmit számon kérni, amit nem vállalt, nem vállalhatott. Ám ez azt is jelenti, hogy továbbra is terjednek mindazon találgatások, kemény gyanúsítások és vádak, amelyek a tisztázatlan történelmi tényeket törvénytörően kísérik és szinte kezdettől övezték az Ostpolitikot. Így tolódik tovább a történelmi korszakváltások után gyakran emlegetett „szembenézés”, hiába volt, van rájuk társadalmi igény. Hogy az elhallgatás és a halogatás mennyire használ, használ-e majd a világegyháznak és benne a magyar katolikusoknak: nos, ezt azok tudják majd tárgyilagosan megválaszolni, akik megérik az évtizedekre titkosított levéltári anyagok fölszabadítását.

Hóból épített kunyhó a Pilisben (2003)

Életkép a 2010-es I. cserkészkerületi nagytáborból